

AHKÂM HADİSLERİ ÖZELİNDE SÜNNETTE EVRENSELLİK VE TARİHSELLİK*

UNIVERSALITY AND HISTORICITY IN THE SUNNAH WITHIN THE SPECIFIC OF AHQAM HADITHS

Geliş Tarihi: 23.06.2022 Kabul Tarihi: 02.09.2022

✉ NURETTİN ŞENTÜRK

DR. ÖĞRENCİSİ

DIYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI

HAVSA İLÇE MÜFTÜSÜ

orcid.org/0000-0001-7815-0613

nursenturk1977@gmail.com

Öz

Batı'da ortaya çıkan evrensellik ve tarihsellik tartışmaları yirminci yüzyılın sonlarına doğru bazı düşünürlerce ilk defa Kur'an'ın bir kısım hükümleri çerçevesinde İslam dünyasında tartışılmaya başlandı. Söz konusu tartışmalar hadislerin anlaşılması ve yorumlanması bağlamında çalışmalar yapan hatta bu konuda bir yöntem arayışında olan hadisçiler tarafından hadis alanına da taşındı. Nitekim doksanlı yıllardan itibaren sünnetin anlaşılması ve yorumlanması bağlamında yapılan çalışmalarda evrensellik ve tarihsellik gibi başlıkların yoğun bir biçimde kullanılması bu durumu göstermektedir. İlgili çalışmalar ya 'hadisler evrenselidir' veya 'hadisler tarihseldir' şeklinde ele alındığı görülmektedir. Fakat her ne kadar sünnet alanında tarihselcilik teorisine ve teorisyenine rastlanmasa da modern dönem hadisçileri, tespit işlemi olan tarihsellik problemini tahdit işlemi olan tarihselcilik anlayışı ile yansıtmaktan kendilerini alamamışlardır. Bu da sünnetin sadece tarihsel olgulardan ibaret olduğu ve hadislerle ortaya konan, ebedilik vasfı taşıyan bazı hükümlerin dâhi değiştirilmesi gerektiği iddialarını beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla bu çalışmada sünnetin evrenselliği ve tarihselliği, ahkâm hadisler özelinde İslâm'ın kendi kodlarında yer alan kriterlerle karşılaştırmalı olarak ortaya konulacaktır.

Anahtar Kelimeler: İslâm, Hadis, Sünnet, Ahkâm, Evrensellik, Tarihsellik.

ABSTRACT

The ome scholars towards the end of the twentieth century within the framework of certain provisions of the Qur'an. After a while, the debates on universality and historicity were also carried into the field of hadith by hadith scholars who work on the understanding and interpretation of hadiths and who were even in a search of a method in this regard. As a matter of fact, the intensive use of such titles as universal-ity and historicity in studies carried out in the context of understanding and interpreting the Sunnah since the early nineties shows this situation. The relevant studies are seen to be discussed as either 'hadiths are universal' or 'hadiths are historical'. As a matter of fact, due to these approaches, it was argued that even some of the provisions that are set forth with the hadiths and that carry the quality of eternity should be changed. Therefore, in the present study, the universality and historicity of the Sunnah will be presented in comparison with the criteria in Islam's own codes, within the specific of ahqam hadiths.

Keywords: Islam, Hadith, Sunnah, Ahqam, Universality, Historicity.

SUMMARY

Studies have been carried out under different concepts throughout history in the context of the universality and historicity of the Sunnah, and it has been discussed whether the Sunnah is a revelation-based phenomenon in these studies. Especially those who argue that the Sunnah is a phenomenon originating from revelation, after a while, they transformed the Sunnah into revelation-based phenomena, and as a result of this, they have gradually been in a situation of isolating the Hz. Prophet from humanity. Thus, the works such as delâil, şemâil, hasâis, written one after the other, have narrated the Hz. Prophet as a man of miracles and left very little in the Prophet, which we can characterize as a normal human behavior. This extreme approach has met a great reaction, especially with the effect of the historicism debates, which have been carried from the West to the Islamic world for the last half century and which were first made based on the Qur'an and then begun to be made in the field of Sunnah. In fact, this reaction has reached such dimensions that it has again developed an extreme discourse against extremism. This discourse, on the other hand, is that the Sunnah consists only of historical phenomena and does not concern the age we live in any way. Here, those who regard the Sunnah to be a purely revelation-based phenomenon consider that the Hz. Prophet is just a man of miracles and remove the functionality of the Sunnah by making it a mere tabarruk material. The other group claiming that the Hz. Prophet is a historical being removes the functionality of the Sunnah by way of confining it to the period in which he lived. In other words, both sides harm the Sunnah with their extreme approaches.

It is thought that the approach of those who evaluate the Sunnah as a purely revelation-based phenomenon is due to their tenacious adherence to tradition and that the approach of those who evaluate the Sunnah in a purely historical context, on the other hand, is originated from the fact they deal with the Sunnah with Western concepts and Western approach. Because while universality is a discourse that represents French positivist thought, historicism is the discourse of German idealism against positivism. That is, these concepts do not belong to our world or reflect us. Therefore, first of all, the relevant concepts need to be defined by taking the values in the codes of Islam, belonging to our world and reflecting us into account as the criterion.

It is considered that the concepts of universality and historicity have entered to the field of theology especially in association with

an alternative solution to the problem of understanding and interpreting religious texts. However, although no theory of historicity and theorist are encountered in the field of Sunnah, the fact that the hadith scholars reflect the problem of historicity, which they see as a problem and discuss insistingly, with the understanding of historicism, has negatively affected the functionality of many Sunnahs as stated (500)- above.

As a result in the present study, the concepts of universality and historicity originating from the West will be defined in the framework of values that are in the codes of Islam, belonging to us and reflecting us. Then, how the debates on universality and historicity, within the specific of ahqam hadiths, reciprocate in the Sunnah, will be analyzed by comparing the traditional approach with the modern approach in the relevant topics. Different from universality and historicity, it will be focused on what kind of a problem will be encountered for the Sunnah in the case of reflecting universalism and historicism to the ahqam hadiths. Because a method or a procedure has to include the given situation with all its elements into its extent due to its nature. For instance, when historicism as a method is applicated to ahqam hadiths in its entirety, is it possible to leave out the hadiths related to universal areas such as worship? According to the fact that it will not be possible, then even worships will be included in the “changeable” field by associating them with the historical background. In this case, historical data determining the quality and quantity of worships will be transformed into new formats in different social environments. Here, alternatives will be revealed on what methods and procedures to follow to avoid such a problem.

Therefore, in the present study, which we think will make serious contributions in the methodological and academic comparison of the hadith and Sunnah-based universality and historicity debates in the West with the academic discourse in Turkey, the universal and historical dimensions of Sunnah, one of the most important sources of the religion of Islam, will be comparatively analyzed in a unique systematic structure within the specific of ahqam hadiths.

GİRİŞ

Sünnetin tarih-üstü özelliği daha önceleri cihanşü-mulluk ve benzeri kavramlarla ifade edilirken yaklaşıklık bir asırdır bunun yerini ‘evrensellik’ kavramının aldığı görülmektedir. Nitekim birçok çalışmanın bu kavramla ele alınması yukarıdaki çıkarımı teyid etmektedir. Evrensellik ve tarihsellik kavramlarının aslında Batı’da doğa bilimleri alanında meydana gelen gelişmeler neticesinde ortaya çıktığı düşünülmektedir. Zira doğa bilimleri alanında gözle görülür gelişmeler beşerî bilimleri etkilemiş ve bu etkilenmeden Hıristiyanlığın kutsal metinleri de nasibini almıştı. Nitekim bu etkilenmenin neticesinde Hıristiyan dünyasında kutsal metinler doğa bilimlerinin ölçütleri ile ele alınmaya çalışılmış ancak bu durum bazı problemleri kaçınılmaz kılmıştır. Mesela dinde kutsala ait olan veya kaynağı vahiy olan bilgi evrensel kabul edilirken doğa bilimlerinde bu kriter deney ve gözlem dışı olduğu için evrensel bir kriter olarak kabul görmemiştir. Bu da kutsal metinler için bir söylem haline getirilen ‘evrensellik’ olgusunun aslında skolastik düşünceden sentezlenerek sistematize edilen subjektif bir evrensellik olduğu ve dolayısıyla kutsal metinlerin evrensel olmaktan ziyade tarihsel metinler olduğu iddialarını beraberinde getirmiştir.¹

İslâm dünyasında da evrensellik ve tarihsellik ilişkili olarak özellikle nasıldaki ahkâmın zamana ve mekâna göre değişmesi konularında benzer tartışmaların yapılageldiği bilinmektedir. Hatta bu tartışmaların İslâmiyetin ilk dönemlerine kadar gittiği² ve Hz. Ömer’in bu bağlamda bazı uygulamalarının evrensellik ve tarihsellik tartışmalarına örnek olarak gösterilebileceği dile getirilmektedir.³ Bazı araştırmacılar da Hıristiyan dünyasında ortaya çıkan evren-

* Bu makale “Evrensellik ve Tarihsellik Bağlamında Hadis ve Sünnet” adlı doktora tezinden üretilmiştir.

¹ Daha geniş bilgi için bk. Fritjof Capra, *Batı Düşüncesinde Dönüm Noktası*, çev. Mustafa Armağan (İstanbul: İnsan Yayınları, 1992), 54.

² Mehmet Said Hatipoğlu, “Kur’ân’ın Aktüel Değeri I”, *İslâmiyât Dergisi* 5 (2002), 12.

³ Fethi Ahmet Polat, *Çağdaş İslâm Düşüncesinde Kur’ân’a Yaklaşımlar* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2002), 107.

sellik ve tarihsellik tartışmalarının İbn Sina (ö. 428/1037), Gazâlî (ö. 505/1111) ve İbn Rüşd (ö. 595/1198) gibi büyük İslâm düşünürlerinin kitaplarının Batı dillerine çevrilmesi ile başladığını ifade etmektedirler. Nitekim bu İslâm düşünürlerin eserlerinin çeviriler yoluyla Batı'ya geçmesi ile o coğrafyada bilim alanında köklü değişimlerin yaşandığı da iddia edilmektedir.⁴ Ancak İslâm düşüncesinin köklerinde var olan tarihsellik bilincinin Batı Hıristiyan dünyasında tartışılıp bir teori haline getirilen tarihselcilikle karıştırılmaması gerekir. Zira Batı Hıristiyan düşüncesinde tarihsellik bilinci, tarihselcilik olarak tartışılıp terimleştirildiği halde Müslümanlar arasında tarihsellik düşüncesine yönelik yapılan tartışmaların tarihselcilik akımına dönüştürüldüğü müşahede edilmemektedir.

Dolayısıyla evrensellik ve tarihsellik İslâm düşüncesi için de önemli bir konudur. Özellikle tarihsellik konusu, sağlıklı bir şekilde ele alınmazsa İslâm'ın gâyeci ruhunun bir kenara itilmesi kaçınılmaz olacaktır. Bu da her değişimin kabul edilip İslâm'da değişmesi asla mümkün olmayan hükümlerin dahi değiştirilmesi anlamına gelecek sonunda da ortaya beşerî hukuk gibi ilâhî olmayan bir hukuk şeklinin çıkmasını kaçınılmaz kılacaktır. Dolayısıyla bu çalışmada sünnetin evrensel ve tarihsel boyutları bir bütünlük içerisinde ve kendine has bir tasnif ile ele alınacaktır. Bununla hadislerin anlaşılması ve yorumlanması bağlamında akademik alanda yapılan çalışmalara yeni söylemlerle farklı toplumlar arasında gerçekleşen kültürel alışverişe bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Bu bağlamda çalışmada ele alınacak konunun daha iyi anlaşılması için evvela kavramsal çerçeve çizilecektir. Evrensellik ve tarihsellik bilincinin özellikle tarihselci bir düşünce ile İslâm'ın temel kaynaklarına yansıtılması durumu ahkâm hadisler özelinde ilgili başlıklar altında ele alınarak sorun ortaya konulacaktır. Daha sonra tespit edilen sorunun ancak İslâm düşüncesinin köklerinde var olan evrensellik ve tarihsellik bilinci ile bunun kriterlerinin de geleneksel sünnet anlayışı ile tespit edilerek çözüme kavuşturulabileceği üzerinde durulacaktır. Binaenaleyh Batı'da Hadis ve Sünnet eksenli tarihselcilik tartışmalarının Türkiye'deki akademik söylemle metodolojik ve akademik olarak karşılaştırılmasında ciddi katkılarının olacağını düşündüğümüz bu çalışmada, İslâm dininin en önemli kaynaklarından sünnetin tarihsel ve evrensel boyutu tespit edilmeye ve bütün insanlık karşısında konumu ortaya konulmaya çalışılacaktır.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Evrensellik ve Evrenselcilik

Evrensel sözcüğü bir kavram olarak âlemşümul,⁵ evren ile ilgili,⁶ dünya

⁴ Mehmet Paçacı, "Kur'ân ve Tarihselci Yorum", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Kur'ân ve Dilbilim ve Hermenötik Sempozyumu* (Erzurum: y.y., 17-18 Mayıs 2001).

⁵ Komisyon, "Evrensel" mad., *Türkçe Sözlük* (Ankara: T.D.K. Yayınları, 1988), 1/480.

⁶ Orhan Hançerlioğlu, *Felsefe Sözlüğü* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1993), 100.

ölçüsünde ve her türlü şartlarda geçerli olan sistem, düşünce, ahlâk ve moralite olarak tanımlanmaktadır.⁷ Evrensellik ise bütün insanlar için müşterek olan birinden diğerine aktarılan, anlaşılır olan, herkes için aynı olan, aynı kalan ve devamlı olan küllîleşmeye eğilimli öğretilerin genel adıdır.⁸ Ancak şu hususu belirtelim ki konu bağlamında yapılan çalışmalarda evrensellik doğa bilimlerinde herkesi ve her şeyi içermeye anlamında mekanik evrensellik ölçütleri ile mi veya felsefî anlamıyla hukuk ve ahlâk ilkelerinin insan fizyolojisi ve psikolojisine uygunluğu anlamında dinamik evrensellik ölçütleri ile mi olduğu belirgin bir şekilde ortaya konulmamaktadır. Mesela birçok eserin başlığı veya içeriğinde yer alan hadis ve sünnet ile beraber evrensellik kullanımlarının hangi ölçütlere göre olduğu anlaşılmamaktadır.⁹

Dolayısıyla kavramsal olarak evrensellik tanımı ya dinî metinlerin karakteristik özelliklerini içerecek şekilde tanımlanmalı ya da bu kavrama alternatif olan İslâm'ı ve değerlerini yansıtan bir kavram ortaya konulmalıdır. Örneğin sünnet için evrensellik ölçütlerinden biri onun vahiy ürünü¹⁰ olması iken bu ölçüt doğa bilimlerinde dogmatiklik olarak görülmekte ve bir evrensellik ölçütü olarak kabul edilmemektedir. Keza hissî, fikrî ve karakter olarak kendine özgü bireysel davranışların tek bir kalıba sığdırılması mümkün olmadığından sünnet ile belirlenen evrensellik de beşerî veya sosyal bilimlerde bir ölçüt olarak kabul edilmemektedir. Dolayısıyla sünnet için evrensellik ancak insanın tarih boyu ortak olarak paylaştığı değerler anlamında ve sünnet ile ilişkisi bağlamında söz konusu olabilir. Keza Kur'ân ve hadislerle belirlenen hükümlerin milletlere ve âdetlere göre değişmeyen, aklın anlayabildiği illetlere bağlanması da sünnet için bir evrensellik kriteri olarak değerlendirilebilir.

Diğer bir kavram olan evrenselcilik ise evrensellik kavramından farklı

⁷ Komisyon, “Evrensel” mad., *Türkçe Sözlük*, 1/480; Hançerlioğlu, *Felsefe Sözlüğü*, 100.

⁸ Henri Poincare, *Son Düşünceler*, çev. Ragıp Atademir-Süleyman Ölçen (İstanbul: MEB Devlet Kitapları, 1986), 77.

⁹ Bazı örnekler için bk. Talat Sakallı, “Hz. Peygamber’in Evrensel Mesajının Aktüel Değeri ve Problemleri”, *III. Kutlu Doğum Sempozyumu 20 Nisan 2000* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2001), 37 vd.; Yusuf Açikel, “Hz. Peygamber’in Evrensel Mesajlarında Rahmet”, *III. Kutlu Doğum Sempozyumu 20 Nisan 2000* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2001), 252 vd.; Ali Çelik, “Sünnetin Evrensel ve Tarihsel Boyutu”, *İslâmın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri, Kutlu Doğum Sempozyumu Bildirileri* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 373; Vahdettin Başcı, “İslâm Dini ve Hz. Peygamberde Evrensel Değerler”, *Diyanet İlmî Dergi* 39/1 (2003), 5; İbrahim Hakkı Aydın, “Hz. Peygamber’in Ahlâkında Evrensellik”, *VIII. Kutlu Doğum Sempozyumu Nisan 2005* (Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2006), 41.

¹⁰ Burada “vahiy ürünü” ifadesi ile “vahy-i gayri metlûv” sünnet kastedilmektedir.

olarak gerçeğe din bilimsel, rasyonalite ve tabiat bilimleri sayesinde ulaşılabileceğini savunan felsefedeki cüz'î ve küllî yaklaşımların farklı bir versiyonudur. Evrenselcilikte tikel, bir defaya mahsus meydana gelen ve farklılaşan tarihsel bilgiye değer verilmemektedir. Dolayısıyla evrenselcilik çağdaşlık adı altında tarihseli ve yereli tamamen ortadan kaldıran, medeniyetleri tekleştirilen ve üstünlük kurmaya çalışan bir anlayışı yansıttığı için özelde ahkâm hadisleri genelde de İslâm ahkâmı için söz konusu olamaz.

1.2. Tarihsellik ve Tarihselcilik

Tarihsellik, Fransızca -sel nisbet ekinin Arapça 'tarih' sözcüğüne eklenerek türetilen ve tarihe ait olma¹¹ anlamında kullanılan bir sıfattır. Ancak tarihsellik sözcüğünün Arapça kelimeye yine Arapça aslında olan nisbet eki takılarak Türkçe'de tarihî şeklinde kullanılması daha uygundur. Tarihsel ve tarihî kelimelerinin İngilizce karşılığı ise 'historic' ve 'historical' kelimeleridir. Tarihsellik, Arapçada 'târihiyye' İngilizcede 'historycity' şeklinde ifade edilmektedir.¹² Bir terim olarak tarihsellik, "Objeleri ve fenomenleri kendi doğuş ve gelişim süreci içerisinde, onları ortaya çıkaran somut tarihsel şartlarla, bağıntıları içinde mütalâa etme ilkesi"¹³ dir.

Tarihsellik bilincinin "aynı ırmakta iki kez yıkanamayız..." özdeyişiyle, ilk kez Herakleitos (ö. MÖ 480) tarafından dile getirildiği belirtilmektedir.¹⁴ Hz. İsa'nın belli bir zamanda yaşamış olmasına dayanarak, tarihsellik düşüncesinin, Batı'ya ilk kez Hıristiyanlık, özellikle Aurelius Augustinus (ö. 430) sayesinde girdiği de iddia edilmektedir.¹⁵ Augustinus'a göre, Tanrı'nın yarattığı her şey zamanın içinde olup zaman ise tekrarlanmayan ve şimdi yaşanan bir defalık bir süreçti. Hıristiyanlık teolojisinde tarihe hakim olan ve onu belirleyen Tanrıydı.¹⁶

'Çağdaşlık' sözcüğü de aslında tarihselliğin özel bir durumudur, şimdiki zamanda yansımadır. Dolayısıyla çağdaşlığın kökeninde tarihsellik vardır demek yanlış olmaz. Şunu ifade etmek gerekir ki insan bir uygarlığa katılarak çağdaş olur, bir uygarlığa katıldığı ölçüde çağdaştır.¹⁷ Çağdaşlık bilincinden uzak kalış, farklı tarihselliklere ait durumların aynı olduğunu

¹¹ İsmail Kılıoğlu, "Tarih Felsefesi", *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi* (İstanbul: Risale Yayınları, 1990), 4/83.

¹² Rohi Baalbaki, *Al-Mawrid Kâmûsun Arabiyyün İngilizî, -A Modern Arabic-English Dictionary-* (Beyrût: Dâru'l-İlmi'l-Melâyin, 1995), 261.

¹³ Ahmet Cevzici, *Felsefe Sözlüğü* (İstanbul: Paradigma Yayınları, 2000), 323.

¹⁴ Kâmiran Birand, *İlk Çağ Felsefesi Tarihi* (Ankara: A. Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1987), 19.

¹⁵ İring Fetscher, *Tarih Felsefesi: Günümüzde Felsefe Disiplinleri*, çev. Doğan Özlem (İstanbul: İnkilap Kitabevi, 1997), 442-423.

¹⁶ Doğan Özlem, *Tarih Felsefesi* (İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi, 1996), 22-26.

¹⁷ Timuçin Afşar, *Düşünce Tarihi* (İstanbul: İnsancıl Yayınları, 1997), 22.

hissettiren bir tür evrenselleştirme çabasına yol açabilir. Bu da beraberinde “anakronizm”¹⁸ veya “tarihsizlik”¹⁹ tehlikesini getirir. Bu tehlike insandaki farklılık, yaratıcılık ve ilerleme duygusunu azaltacak niteliktedir. Bunun için bugüne ışık tuttuğu oranda eskiye, eskiyi dışlamadan da bu güne yönelmek, bu tehlikeyi önleyebilecektir. Önlenememesi durumunda ise hem gelenek hem çağdaş durum tenkitten uzaklaşarak evrenselleşecek ve mutlak doğru kabul edilecektir.²⁰

Tarihselcilik ise tarihin ehemmiyeti üzerinde durma ve hayatın her zaman tarihsel seyri içinde müşahade edilmesi gerektiğini savunan bir düşünce biçimidir. Nitekim tarihselciliği ilk defa temellendiren Hegel’in (ö. 1831) tanımında, “geçmişte olup biten fakat etkisi hala devam eden her şeydir” şeklinde geçmektedir.²¹ Tarihselciliğin filozofu olarak kabul edilen W. Dilthey (ö. 1911) ise tarihte hem insanı meydana getiren hem de insan tarafından meydana getirilen tinselliği tarihselcilik olarak tanımlamaktadır. Ona göre hayatın kendisi insanın oluşturduğu tarihsellikten ibarettir. Bilgi edinme de söz konusu tarihin ve hayatın içinde meydana gelmektedir. Ona göre düşünce koşullarla kuşatıldığından, kural ve kaideleri değişime uğruyor ve her daim biçimlenerek tarihselliğini yerine getiriyordu. Dolayısıyla insan tarihsel bir varlık olarak tarihseli ancak tarihsel ile tanıyabilmektedir.²²

Tarihselciliğin fikrî arka planında da Hegel’in ‘Ruh’ etrafında sistemleştirdiği felsefesinin önemli bir rolü vardır. Bu da söz konusu kavramın hangi bilime ait olduğu ve temellendirilmesinde hangi saiklerin etkili olduğu hakkında bir kanaat vermektedir. Nitekim Hegel söz konusu felsefesinde ‘zaman’ kavramından ilham alarak ‘Mutlak Ruh’, ‘Objektif Ruh’ ve ‘Subjektif Ruh’tan bahseder. Her şeyin aslı olarak tanımladığı Mutlak Ruh, kâinatın bir varlıktan ziyade ‘oluş’u simgelerken Objektif Ruh Dünyayı, Subjektif Ruh ise toplumu simgelemektedir. Bunlar ona göre kemâlata ulaşmak için sürekli değişim içindedirler.²³ Dolayısıyla Hegel’e göre Objektif Ruh’u oluşturan değerler aslında Mutlak Ruh’un daha sonra aşılacak olan hâlidir. Dolayısıyla her hangi bir zamanda gerçekleşen oluş içerisinde geçerli olan ‘doğru’ zorunlu olarak sadece o şartlarda geçerlidir. Daha sonraki zamanlarda ise geçerli olan o doğru, Mutlak Ruh’un değişmesi, onun da Objektif Ruh’u ve Subjektif Ruh’u değiştirmesi sebebiyle geçerli

¹⁸ Olayların gerçek zamanından farklı bir tarihsel dönemde gerçekleşmiş gibi anlatılması veya bir olgu, kavram veya olayın gerçek tarihsel bağlamı dışına çıkılarak ele alınması. Bk. Cevizci, *Felsefe Sözlüğü*, 45.

¹⁹ Tarihsizlik “şimdi” ye veya “dün”e tutucu bir şekilde saplanıp kalmaktır. Bk. Takiyettin Mengüşoğlu, *Tarihilik ve Tarihsizlik* (İstanbul: Felsefe Arkivi, 1968), 116.

²⁰ Mengüşoğlu, *Tarihilik ve Tarihsizlik*, 116.

²¹ Özlem, *Tarih Felsefesi*, 160.

²² Özlem, *Tarih Felsefesi*, 145-146.

²³ Tahsin Görgün, *Anlam ve Yorum* (İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2003), 108.

olmayacaktır. Geçerli olduğunu zannedenler Hegel'e göre zamanın değişmesini fark edemeyenlerdir. İşte Hegel'in bu düşüncesi, özellikle Batı'da tarihsellikten tarihselciliğe götüren fikrî sürecin arka planında var olan etkenleri ortaya koymaktadır. Ancak Hegel'in felsefesinde şu dikkat çekmektedir ki somut yaratıcı olan 'varlık' inkâr edilmekte, soyut olan 'oluş' mutlaklaştırılmaktadır. Bununla da Tanrı ile evren arasındaki ayrılık âdetâ ortadan kaldırılmaktadır. Bu da bir manada *panteizm* demektir ki bunun özellikle İslâm ile hiçbir alakası yoktur.²⁴

Bu açıklamalarla beraber tarihsellik kavramının tarihselcilik ile aynı anlamda birbirinin yerine çoğu kere kullanıldığı da gözlemlenmektedir. Hatta bu durum ortaya çıktıkları ortamlarda bile söz konusudur. Ancak gerçekte tarihsellik olgusalın, oluşum ve neliği üzerinde dururken tarihselcilik, o tarihsel olgusalın nasıl ele alınacağına sistematik bir eğilim ile araştırılmasıdır. Bu durumu şu çıkarım en güzel şekilde ortaya koymaktadır: “a, b ve c koşullarında geçerlidir”; (öyleyse a tarihseldir) “a'nın geçerli olması b ve c koşullarının gerçekleşmesi ile mümkündür.” Yani her zaman kendi değerleri ile mevcuttur; geçmişte geçerli olmuş değerler bugün için geçerli değildir (Tarihselcilik).²⁵ Bu çıkarımlardan yola çıkarak kısaca tarihsellik bir tespit, tarihselcilik ise bir tahdittir. Başka bir ifade ile tarihsellik hadiselerin ve değerlerin âdetâ bir tasvirine tekâbul ederken tarihselcilik bu hadiseler ve değerler karşısında takınılan tavra tekâbul etmektedir.

1.3. Değerlendirme

Yukarıdaki açıklamalar göstermektedir ki evrensellik ve tarihsellik düşüncesi İslâm dünyasında da her ne kadar yabancı bir kültürün ürünü olmaları nedeni ile ilk zamanlarda tepki görse de daha sonra benimsenmiş ve tartışılmaya başlanmıştır. Tabii bu kavramlardan Fransız pozitivist düşüncesini temsil eden Batı kaynaklı evrensellik bir söylem olarak Müslümanlarca kabul edilirken tarihsellik lafzının kullanımına dahi müsamaha gösterilmemiştir. Hatta Müslümanlar pozitivistliğe karşı olmalarına rağmen evrensellik kavramını dini metinlerin cihanşümullüğünü ortaya koymada bir söylem haline getirirlerken Alman idealizmin ürünü olan tarihsellik düşüncesine şiddetle karşı çıkmışlardır. Bu durumun sebebi son üç asırdır Müslümanların kültürel olarak Fransızların etkisinde olmaları gösterilebileceği gibi farklı sebepler de gösterilebilir.

Ancak sebep ne olursa olsun asıl problemin evrensellik ve tarihsellik kavramlarının İslâm düşüncesini yansıtan ölçütlerde sistematize edilerek kavramsallaştırılmaması olduğu anlaşılmaktadır. Zira İslâm düşüncesini yansıtan ölçütlerde sistematize edilmeyen Batı kaynaklı evrensellik ve

²⁴ Görgün, *Anlam ve Yorum*, 108.

²⁵ Görgün, *Anlam ve Yorum*, 109.

tarihselliğin verili durumu bir bütünlük içerisinde tatbik edildiğinde ahkâm hadisleriyle belirlenen bazı ibadetlerin dâhi tarihsel arka planla ilişkilendirilerek “değişebilir” alan içerisine dâhil edilmesini kaçınılmaz kılacaktır. Bu da ibadetlerin nitelik ve niceliklerini belirleyen tarihsel verilerin farklı sosyal ortamlarda yeni formatlara dönüştürülebileceği anlamına gelmektedir. Dolayısıyla aşağıda evrensellik ve tarihselliğin verili durumunun hükümlere mebni ahkâm hadislerine yansıtılmasının nasıl bir sonucu kaçınılmaz kılacağı ortaya konulacak ve alternatif çözüm önerileri üzerinde durulacaktır.

1.4. Ahkâm Hadislerinde Evrensellik ve Tarihsellik

Ahkâm, arapça ‘حکم’ (ha-ke-me) fiilinin masdarı olan hükmün çoğuludur. Hüküm ise sözlükte yönetmek ve hükmetmek anlamlarına gelmektedir. Kur’ân-ı Kerîm’de yalnızca tekil olarak kullanılan bu kavram hadislerde hem tekil hem de çoğul olarak kullanılmaktadır.²⁶ Bir fıkıh terimi olarak hüküm, hâkimin yargılama sonucunda kat’î ve bağlayıcı kararını ifade etmektedir. Bunun yanında, siyasî otorite, devlet idaresi ve yönetim anlamlarına da gelmektedir. Fıkıh usulünde ise hüküm, özetle emretme, yasaklama veya her ikisi arasında serbest bırakma gibi her ergin Müslüman bireyin fiillerine yönelik, Allah (c.c.) ve Hz. Peygamber tarafından kazandırılan şer’î vasıftır.²⁷ Tabi bu tarif yukarıda belirtildiği gibi fıkıhçılara göredir. Zira hüküm, sadece fiillere yönelik olmayıp î’tikada, ahlâka, âdâba dair de olabilir. Ama özellikle ‘ahkâm’, ‘ahkâm âyetleri’ veya ‘ahkâm hadisleri’ denildiğinde fıkıhçıların kullanımını kastedilmektedir. ‘Ahkâm hadisleri’ ifadesi ile şer’î-amelî hükme ulaşmamızı sağlayan sahih ve hasen hadisler kastedilmektedir. Şer’î ameli nebevî hadisleri ifade eden söz konusu hadisler, îtikada ve ahlâka dair hadisleri de içerir. Yine bunlar da genelde sahîh ve hasen vasfını taşıyan hadislerdir.²⁸

Hz. Peygamber’in muâmelâta dair uygulamaya koyduğu bazı pratiklerin tarihî şartlara göre değişiklik gösterdiği müşahede edilmektedir. Bu durum evrensellik ve tarihsellik kavramlarını akla getirmektedir. Mesela bazı modernist düşünürler tarihsel şartlara göre değişiklik gösteren uygulamaların ahlâkî değerler gibi evrensel olamayacağını dolayısıyla onların tarihsel pratiklerden ibaret olduğunu iddia etmektedirler. Zira bu düşünürlere göre değişik bölge, zaman ve toplumlara özgü uygulamalar, günümüz şartlarında oluşan talep ve ihtiyaçlara cevap veremeyeceğinden dolayı doğal olarak değişmesi gerekli olan tarihsel durumlardır.²⁹

²⁶ Ebü’l-Fadl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem b. Ali b. Ahmed el-Ensârî er-Rüveyfî İbn Manzûr, *Lisânu’l-Arab* (Beyrût: Dâru’s-Sadr, 1882), 12/140.

²⁷ Komisyon, *Dini Kavramlar Sözlüğü* (Ankara: DİB Yayınları, 2006), 274.

²⁸ Yavuz Köktaş, *Ana Hatlarıyla Ahkâm Hadisleri* (İstanbul: Ensar Yayınları, 2016), 16-19.

²⁹ Fazlurrahman, *İslâm ve Çağdaşlık*, çev. Alpaslan Açıkgenç-Hayri Kırbaoğlu (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1996), 54-55.

Ancak Hz. Peygamber'in bir hüküm verirken umumî veya husûsî olarak değerlendirilebilecek bir takım ilke ve esaslara göre hareket etmesi bu tür yorumlarla çelişmektedir. Öyle ki İslâm usûlcüleri Hz. Peygamber'in gözettiği bu esaslar doğrultusunda dinin temel gayeleri anlamında *makâsıdu's-şerîa*, hükmün sebebini ve amacını ortaya koyan anlamında da *illet* ve *hikmet* kavramlarını geliştirmişlerdir.³⁰ Özellikle illetin tek tek hükümlerdeki özel amaca, hikmetin ise genel amaca yönelik olması konumuz ile ilgili olarak önemlidir. Şöyle ki hükümlerde illet ve hikmetin bilinmesi o hükmün her zaman ve şartta geçerli olacak genel ve özel amaçlarını tespit etme anlamına gelmektedir. Mesela, illet ve hikmet tespit edilmezse ateşte pişen yemekleri yedikten sonra abdest alınmasının tavsiye edildiği hadis³¹ ile kastedilen maksat anlaşılmayacak ve her yemekten sonra abdest alınması gerektiği anlaşılacaktır. Ancak asıl amacın bu sözün kendilerine söylendiği topluma, '*Kokusu yokluğundan hayırlıdır*' diyerek ellerini üzerlerine sürmemeleri için su kullanma alışkanlığını kazandırmadır. Zaten *vudû* kelimesi de Arapçada "el yıkamak" mânâsına gelmektedir.³²

Dolayısıyla hüküm verilirken dikkate alınan ölçütler ilgili hükümlerin illeti etrafında şekillenmektedir. İletler ise her zaman ve mekâna hitap eden evrensel ve tarih-üstü ölçütlerdir. Öyle ki bu illetlerle ortaya konan şer'î hükümler maslahatlarla çatıştığında dahi yine illetlere itibar edilir. Ancak nassın bulunmadığı konularda maslahata itibarın mümkün olabileceği de belirtilmektedir.³³ Bu da evrenselliğin yanında tarihsellik olgusunun tartışılabilirliğini ortaya koymaktadır. Aşağıda konu daha özele inilerek özellikle gündemde olan hususlarla ilgili ahkâm hadisler üzerinden incelenecektir.

1.4.1. İnsan Hakları ile İlgili Konular Bağlamında

'İnsan hakları' deyimini zihinlerde insanın sahip olduğu özgürlükleri çağrıştırmaktadır. Dolayısıyla insan hakları denilince, 'özgürlükler' akla gelmektedir.³⁴ Nitekim hak ve özgürlük aslında bir madalyonun iki yüzü gibi tek bir gerçeğin iki yönünü ifade etmektedir. Bu bağlamda nasıl özgürlük bir hak ise, söz konusu hak da ancak özgürlük ile gerçekleşebilir. Yani hak özgürlüğün mevzuu, özgürlük de hakkın kendisiyle gerçekleştiği

³⁰ Hamdi Döndüren, "Zamanın ve Şartların Değişmesiyle İslâmî Hükümler Değişir mi?", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/7 (1998), 77-113.

³¹ "تَوَضَّأُوا مِمَّا مَسَّتِ النَّارُ" (Müslim, "Hayız", 90; İbn Mâce, "Tahâret", 65).

³² Hamd b. Muhammed el-Hattâbî, *Garibü'l-hadîs*, thk. Abdulkerim İbrahim Azbâvî (Mekke: Câmîatü Ümmü'l-Kurâ, 1982), 1/75-76.

³³ Muhammed Zâhid el-Kevserî, *Makâlât* (Humus: y.y., 1968), 259.

³⁴ Ümit Özdağ, "Batı'da İnsan Haklarının Doğuşu: Antik Yunan'dan Fransız Devrimi'ne", *Doğu'da ve Batı'da İnsan Hakları: Kutlu Doğum Haftası: 1993-1994* (Ankara: TDV Yayınları, 1996), 17.

bir araçtır.³⁵ Dolayısıyla hak ve özgürlükler bireylerle ilişkili dokunulmaz, engellenemez, vazgeçilemez, kısıtlanamaz ve devredilemez evrensel haklardır.³⁶

İnsan Hakları denilince evvela akla hayat hakkı ve can güvenliği gelmektedir. Hz. Peygamber'in hayat hakkı ve can güvenliği gibi insan hakları ile ilgili evrensel beyânatları yaşadığı dönemin sosyo-kültürel şartlarında o günün tarihselliğinde daha anlaşılır hale gelmektedir. Nitekim Veda hutbelerinde dile getirdiği hususlar bu bağlamda önemlidir:

“Ey insanlar! Kanınız, malınız, haysiyet ve şerefiniz, Rabbiniz ile buluşacağınız ana dek bu ayda, bu yerde, tıpkı gününüz gibi birbirinize haramdır...”

...Kimin yanında bir emanet varsa, bu emaneti sahibine geri versin. Cahiliye faizi kaldırılmış, ancak anaparalarınız sizindir. Ne siz haksızlık edeceksiniz, ne de size haksızlık edilecektir. Allah (c.c) bundan böyle faiz olmayacağını buyurdu...

...Cahiliye kan davaları kaldırılmıştır...

...Ey insanlar! Kadınlarınızın sizde hakkı, sizin de kadınlarınız üzerinde hakkınız vardır...

...Ey insanlar! Mü'minler kardeştir. Kimseye, kardeşinin malı, gönül rızası olmadıkça helal olmaz...

...Benden sonra birbirini boğazlayan kâfirler olmayın...”³⁷

Başka bir rivâyette de Hz. Peygamber'in suç işleyen varlıklı bir kadın hakkında ceza tatbik edilmemesi için huzuruna çıkanlara evvelki toplumların aralarında varlıklı kişilere suç işlediklerinde ceza tatbik etmeyip, zayıf kişilerin suç işlemeleri durumunda ise hemen ceza tatbik etmelerini yok olmalarının başlıca sebebi saymış ve dolayısıyla o suçu kızı Fâtımâ da yapsa yemin ederek cezayı uygulayacağını ifade etmiştir.³⁸ Sosyal hayatta tarihin belli bir diliminde meydana gelen herhangi bir olayın Hz. Peygamber tarafından özellikle uhrevî boyutuyla çözümlenmesi, söz konusu çözüme evrensel bir boyut kazandırmaktadır. Burada Kur'ân'ın soyut adâlet ilkesinin evrenselliğinin, Hz. Peygamber'in somut tarihsel uygulamalarıyla tamamlanması önemlidir. Mesela kölelik ve cariyelik ile

³⁵ A. Mehmet Kocaoğlu, “Ekonomik ve Sosyal Haklar”, *Yeni Türkiye Dergisi* 22 (1998), 1065-1066.

³⁶ Şükrü Karatepe, “İnsan Haklarının İlâhî Temelleri”, *Doğu'da ve Batı'da İnsan Hakları: Kutlu Doğum Haftası: 1993-1994* (Ankara: TDV Yayınları, 1996), 109.

³⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl el-Buhârî, *el-Câmiu ş-sahih* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1979), “Edeb”, 43, “Hacc”, 132; Müslim, “Birr”, 32, “Kasâme”, 29-30, “Hacc”, 147. Ayrıca bk. Buhârî, “Diyât”, 6; “Mezâlim”, 33; “İlim”, 37; “Megâzi”, 77; “Edâhî”, 5; “Hudûd”, 9; Veda hutbesi ile ilgili daha geniş bilgi için bk. Muhammed Hamidullah, *el-Vesâiku ş-Siyâsiyye*, çev. Vecdi Akyüz (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1998), 379-383.

³⁸ Buhârî, “Hudûd”, 11; Müslim, “Hudûd”, 8-11; Ebû Dâvûd, “Hudûd”, 4.

ilgili düzenlemeler her ne kadar o toplumun geleneğinde var olan tarihsel uygulamalar³⁹ olsa da İslâm, tarihi çok eskilere dayanan bu kurumu mütakâbiliyet gereği ilk etapta kesin ve tek taraflı olarak kaldırma yerine evrensel düzenlemelerle sınırlarını daraltmış ve böylece kaldırılmasına bir zemin hazırlamıştır.⁴⁰ Nitekim Hz. Peygamber'in kölelerin toplumda aşağılanıp horlanmasına karşı çıkması⁴¹ ve her fırsatta onların toplumdaki sosyal statülerini yükseltmeye çalışması gibi uygulamaları her ne kadar kendi tarihselliğinde gerçekleştirmeye matuf somut adımlar gibi görülse de aslında bunlar İslâm'ın her dönem gerçekleşmesini istediği evrensel hedeflerdir.⁴² Öyle ki Hz. Peygamber daha henüz hayatta iken bu hedeflerin gerçekleştiğine şahit olmaktayız. Mesela Hz. Peygamber vefat edeceği zaman geride neredeyse hiçbir köle bırakmamıştır. Bir rivâyete göre 2290 sahâbeden yalnızca 421'i köle ve cariye idi. Bunların bir kısmı da zamanla özgürlüklerini elde etmişlerdi. Tabi bu oran da sadece yüzde 4,4'e denk gelmekteydi.⁴³ Bu sünnet öğretisinden beslenen İslâm toplumu da daha sonraki zamanlarda köle ve cariyelerine birer aile üyesi olarak bakmış, ayrıca köle satın alıp azat ederek Allah (c.c.) rızasını kazanmayı, ahlâkî bir şuur olarak sürekli canlı tutmuşlardır. İslâm toplumu, İnsan Hakları Evrensel Beyanamesi ilan edildiğinde, köleliğin kaldırılmasını benimsemeye dinlerinin bu konudaki teşviki ve ilgili düzenlemeleri

³⁹ Mesela *Hadislerin Tarihsel Boyutu* adlı doktora tezinde Nevzat Tartı'nın birçok değerlendirmesinin bu minvalde olduğunu görebilmekteyiz. Özellikle kölelik ile ilgili değerlendirmelerini Cubeyr b. Mutim'in Uhud savaşında, amcasının kanına karşılık Hz. Hamza'yı öldürmesi halinde, Vahşi'yi hürriyetine kavuşturacağı sözü ile örneklemiştir. Hadisler için bk. Buhârî, "Meğâzi", 23; Müslim, "İman", 55; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 3/434. Diğer bazı değerlendirmeleri için bk. Nevzat Tartı, *Hadislerin Tarihsel Boyutu* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2001), 94-100.

⁴⁰ Hasan Tahsin Fendoğlu, *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Kölelik ve Cariyelik* (İstanbul: Beyan Yayınları, 1996), 152. Mesela İslâm hukukçularının ittifak ettiği görüşe göre İslâm ordularının komutanı, uluslararası karşılıklı veya tüm dünya ülkelerini içine alan bir anlaşmanın yokluğu durumunda fidye almaksızın, serbest bırakma ve bir kurtuluş fidyesi alma yetkisine sahiptir. Muhammed Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, çev. Salih Tuğ (İstanbul: İmaj ve Dış Ticaret A.Ş., 2003), 2/693.

⁴¹ Bir hadiste Hz. Peygamber ahabına bazı tavsiyelerde bulunurken, "Artık hiç biriniz elinizin altındaki kölelere, 'Kölem, cariyem demesin!' çünkü bütün insanlar başkasının değil, yalnız Allah'ın kuludur. Allah (c.c.) da onların gerçek veli nimeti ve gerçek sahibidir." Bk. Müslim, "Edeb", 13; Hz. Peygamber'in, köleleri dövmeyi, onlara sövmeyi ve eziyet etmeyi yasaklaması hatta bir mü'min, kölesini dövmüşse o şahsa keffâret olarak onu azat etme mecburiyeti getirmesi (Müslim, "Eymân", 8), ona yediğinden yedirmesi, giydiğinden giydirmesi, onunla aynı sofraya oturup, birlikte yemek yemesi (Buhârî, "İtk", 14) gibi tavsiyeleri bu bağlamda önemlidir.

⁴² Rıza Savaş, *Hız. Peygamber Devrinde Kadın* (Bursa: Ravza Yayınları, 1991), 194.

⁴³ Mehmet Birekul - Fatih Mehmet Yılmaz, *Peygamber Günlerinde Sosyal Hayat ve Aile* (Konya: Yediveren Yayınevi, 2001), 94-95.

sebebiyle hiç zorlanmamıştı.⁴⁴ Dolayısıyla Müslümanların, kölelik ve cariyelik kurumunun kaldırılmasında insan hakları ile ilgili konuların tartışılmaya açılmasında çok az katkılarının olduğunu düşünmek tutarlı değildir.⁴⁵

1.4.2. İktisat ve Ticaret ile İlgili Konular Bağlamında

İslâm ticaret hukukunda haram kılınan mülânese,⁴⁶ münâbeze,⁴⁷ müzâbene,⁴⁸ (garar içeren) muhâkale,⁴⁹ muhâdara,⁵⁰ musarrât⁵¹ ve neceş⁵² gibi faizli ve hileli işlemler özellikle hadislerle yasaklanmış muamelelerdir. Bu muâmelelerde Hz. Peygamber döneminde yaşayan toplumun iktisadî ve ticarî ahlâkı ile ilgili bir takım özellikler yansıtılmaktadır. Bu özellikler tabiî ve sosyo-kültürel çevre itibarıyla tarihsel olsa da bunların ardındaki tefecilik, haksız kazanç, bencillik, aşırı mal hırsı, rüşvet gibi dünyanın her yerinde ve her döneminde potansiyel olarak karşılaşılabilecek mümkün olan tümel ahlâkî hastalıklar evrenseldir. Dolayısıyla iktisat ve ticaret alanı ile

⁴⁴ H. Yunus Apaydın, “Siyasal Hayat”, *İlmihal II* (Heyet) (İstanbul: DİB Yayınları, 1999), 328.

⁴⁵ Mehmet Semih Gemalmaz, *Ulusal Üstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş* (İstanbul: Beta Basım Yayım, 1997), 197-251.

⁴⁶ Buhârî, “Salât”, 10; “Büyü”, 62; “Libâs”, 20. Mülânese ile ilgili fıkıh eserlerinde bazı farklı yorumlar yapılmakla beraber hadislerde satım konusu olan elbise gibi mallara dokunmanın inceleme olarak kabul edildiği veya tarafların birbirlerinin kıyafetlerine dokunarak değişiklik yaptıkları tarzında açıklanmaktadır.

⁴⁷ Münâbeze, Arapça ‘atmak’ anlamına gelen ‘nebz’ fiilinden türemektedir. İstilahta tarafların kıyemî bir malı incelemeyen birbirlerine atmalarıyla gerçekleşen bir satım şeklinin adıdır. Mehmet Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2010), 55.

⁴⁸ Abdullah b. Ömer’den (r.a.) Hz. Peygamber’in müzâbeneden nehiy buyurduğu ve (İbn Ömer’in) müzâbenin, yaş hurmayı (ağacında) ölçekle (tahmin ederek) kuru hurma ile, kuru üzümü de yaş üzümle (yine böyle tahminî) ölçekle satmak olduğu rivayet edilmektedir. Buhârî, “Buyû”, 75.

⁴⁹ Daha yeni olan tarladaki ekinin, bizatihi türünden belli ölçüdeki kurusuyla ve götürü usulüyle satılmasıdır. Müslim, “Büyü”, 59, 73, 76, 8-83; Tirmizî, “Büyü”, 14; Nesâî, “Eymân ve’n-Nüzûr”, 45.

⁵⁰ Muhâdara, ziraî ürünlerin ve özellikle ağaçtaki meyvenin faydalanmaya elverişli hale gelmeden satım akdine konu edilmesini belirten bir fıkıh terimidir. Hz. Peygamber ziraî mahsullerin belli bir yetiştirme düzeyine erişmeden satımını yasaklamaktadır. Meselâ bk. Buhârî, “Zekât”, 58, “Büyü”, 82, 83, 85-87, 93.

⁵¹ Musarrât hadisi diye bilinen hadiste tasriye yasaklanmış ve böyle bir hayvanı satın alan kimsenin sütü sağıp aldatıldığına farkına vardığında isterse hayvanı tutabileceği, isterse bir ölçek (sâ’ = 2175 gr.) hurma ile birlikte satıcıya iade edebileceği belirtilmiştir. Buhârî, “Büyü”, 64; Müslim, “Büyü”, 11.

⁵² Neceş, bir kimsenin satın alma niyeti olmadığı halde kesinleşmek üzere olan bir satışa dışarıdan müdahale ederek fiyat teklif etmek, kardeşinin pazarlığı üzerine pazarlık yapmaktır. Birçok hadiste yasaklanmıştır Buhârî, “Büyü”, 57; Müslim, “Büyü”, 9; “Nikâh”, 38, 51, 54, 55; Tirmizî, “Büyü”, 57; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, 2/ 411.

ilgili hadislerde dönemin ekonomik şartlarını yansıtan bir takım tarihsel argümanların bulunması bu hadislerle belirlenen ahkâmın evrenselliğinin önünde bir engel değildir. Hatta bu argümanlar, ilgili ahkâmın evrenselliğini daha anlaşılır kılmaktadır.

Mesela Hz. Peygamber, “*Tartı Mekkelilerin tartısı, ölçü ise Medinelilerin ölçüsüdür*”⁵³ buyurmaktadır. Aslında Hz. Peygamber bu sözüyle iki yerleşim merkezinin ve özellikle de Mekke’nin hem ticaret merkezi olması, hem de ticaret yollarının kavşağında bulunması nedeniyle bu bölgedeki ölçü birimlerinin daha hassas ve güvenilir olduğunu kastetmektedir.⁵⁴ Yoksa Mekke ve Medine’ye hasredilen ölçü ve tartının kıyamete kadar her zaman ve mekânda geçerli olacağı anlamında değildir. Tarihsel olarak bu şekilde ifade edilen durumun arkasındaki evrensel ilke ise ölçüp tartarken haksızlığın olmaması için en hassas ölçü âletlerinin kullanılmasıdır. Dolayısıyla bugün ölçüp-tartma işini en hassas şekilde yerine getiren elektronik ölçü birimleri varken hala Hz. Peygamber’in, Mekke ve Medine’nin kullandığı o ölçü birimlerini tavsiye edeceğini hiçbir mantık ve akıl sahibi insanın iddia etmeyeceği açıktır. Kaldı ki bugünün Arabistan’ında da modern ölçü ve tartı âletleri kullanılmaktadır. Çağdaş Araplar eski ölçü ve tartıları hem kullanmamaktalar, hem de bilmemektedirler.⁵⁵

Başka bir örnek de faiz ile ilgili hadislerdir. Âyetlerde genel ve mücmel olarak anlatılan faiz, özellikle Hz. Peygamber’in açıklamaları ve uygulamaları ile daha açıklık kazanmış ve sınırları belirlenmiştir. Zira rivayetlerde borç faizi⁵⁶ ile beraber alışveriş adıyla bir faiz çeşidinden daha bahsedilmektedir. Alışveriş faizi Arapların bilmediği ve ilk defa Hz. Peygamber tarafından açıklanan bir faiz türüdür. Hz. Peygamber’in bu faizden ilk defa Hayber Gazvesi sırasında bahsettiği rivayet edilmektedir. Bu faiz türü ribe’l-fadl⁵⁷ (fazlalıktan doğan faiz) ve ribe’n-nesîe⁵⁸ (veresiyeden

⁵³ Süleyman b. el-Eş’âs Ebû Dâvûd, *Sünen-i Ebi Davud* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 2000), “Büyü”, 8; Nesâî, “Büyü”, 54.

⁵⁴ Ghulam Sarwar, *İslâm Beliefs and Teachings* (London: Muslim Educational Trust, 2001), 84-87.

⁵⁵ Yusuf Karadâvî, *Sünneti Anlamada Yöntem*, çev. Bünyamin Erul (İstanbul: Nidâ Yayınları, 2011), 159-160.

⁵⁶ Hz. Peygamber tahsil edilmemiş borç faizlerinden vazgeçilmesini emreden âyet nâzil olduğunda Mekke’de o sırada valilik yapan Attâb b. Esîd’e mektup yazarak, “*Ya razı olurlar ya da onlara harp ilan edersin.*” demiştir. Hz. Peygamber’in Veda haccında faiz yasağıyla ilgili olarak yaptığı açıklama da borç faiziyle ilgilidir. Muhammed b. Cerîr b. Yezid et-Taberî, *Câmi’u’l-beyân* (Kahire: Dârü’l-Maârif, ts.), 6/23.

⁵⁷ Aynı cins para veya malın karşılıklı peşin mübadelesi sırasında söz konusu para veya mallardan birinin fazla olması durumudur. Buradaki fazlalık her durumda faizdir.

⁵⁸ Bu faiz çeşidinde ise cinsler aynı veya ayrı, miktarlar eşit veya farklı olsa da bedellerden birinin parayla alınıp satıldığı durumlar hariç para veya malların karşılıklı vadeli olarak değiştirilmesidir. Bu ister tek bedel isterse iki bedelde

doğan fazlalık) şeklinde iki kısma ayrılmaktadır. Kur'ân-ı Kerîm'de bahsedilen borç faizi hicretin ikinci veya üçüncü yılında yasaklanırken, Hz. Peygamber tarafından açıklığa kavuşturulan alışveriş faizi borç faizinden yaklaşık beş sene sonra gündeme getirilmiş ve yasaklanmıştır.⁵⁹

Nitekim alışveriş faizi ile ilgili Ubâde b. Sâmit'ten (r.a.) nakledilen bir rivayette Hz. Peygamber, altına karşı altının, gümüşe karşı gümüşün, buğdaya karşı buğdayın, arpaya karşı arpanın, hurmaya karşı hurmanın, tuza karşı tuzun birbiri ile eşit ve peşin olacak şekilde satılmasını emretmiş, eğer bu mallar arasında cins değişikliği olursa ücretin peşin ödenmesi şartıyla istenildiği gibi satılabileceğini bildirmiştir.⁶⁰

Konumuzla ilgili olarak faizin yasaklanmasında etken olan temel ölçütler etrafında yapılan yorumlar, aslında evrensel ve tarihsel kavramları ile ilgili bir takım ipuçları vermektedir. Mesela İslâm hukukçuları faizin illetini, ilgili rivayetlerde geçen ve tarihsel olarak o günün kullanımında olan altın ve gümüş üzerinden belirlerken bir kısmı cins birliği ve tartılabilir şeklinde bir vasfı, diğer bir kısmı da sadece semeniyet yani “para olma” vasfını ölçü almışlardır. Burada özellikle illeti belirlerken sadece altın

olsun fark etmez. Her durumda faiz cereyan eder. İlgili rivayet için bk. Müslim, “Musâkât”, 89-92.

⁵⁹ İsmail Özsoy, “Faiz”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/110-126.

⁶⁰ Müslim, “Musâkât”, 81; Tirmizî, “Büyü”, 23. Hz. Peygamber'den alışveriş faizi ile ilgili şu meşhur beş hadis rivayet edilmektedir:

Birincisi Ebû Saîd el-Hudrî'nin rivâyet ettiği hadistir. “*Altın altınla, gümüş gümüşle, buğday buğdayla, arpa arpayla, hurma hurmayla, tuz tuzla misli misline ve fazla olarak birbiriyle değiştirilemez. Alan kişi de veren kişi de bu işte eşittir.*” Buhârî, “Büyü”, 54.

İkincisi Ubâde b. Sâmit'in rivayet ettiği hadistir: “*Altın altınla, gümüş gümüşle ister kendisi isterse işlenmemiş ham maddeleri olsun, buğday buğdayla bir ölçü olsun, arpa arpayla aynı şekilde, hurma hurmayla, tuz tuzla bu maddelerde artıran ve artırmak isteyen ribâ yemiş olur. Ancak altını gümüşle, gümüşü altınla satmakta bir sakınca yoktur. Vade farkı ise haramdır.*” Müslim, “Libâs”, 5.

Üçüncü hadis ise Ebû Saîd'in rivayet ettiği şu hadistir: “Birgün Hz. Bilal, Resûlullâh'a (s.a.s.) geldi. Yanında iyi bir hurma (berni hurması) vardı. Resûlullâh (s.a.s.), “*Bunu nereden aldın ey Bilal?*” deyince o da: “Bende iyi olmayan hurma vardı. Ondan iki sa' vererek bu hurmadan bir sa' aldım” cevabını verdi. Bunun üzerine Resûlullâh (s.a.s.) “*Eyvah! Bu ribânın ta kendisidir*” buyurdu.” Buhârî, “Vekâle”, 11.

Dördüncü hadis ise hem Buhârî'de hem de Muvattâ'da geçen ve Ebû Saîd ile Ebû Hüreyre'nin rivayet ettiği hadistir. Sevâd b. Gazîye cenib hurması diye bilinen Hayber'e ait iyi bir hurma cinsiyle gelmişti. Resûlullâh (s.a.s.), “*Bütün Hayber hurmaları böyle kaliteli midir?*” diye sordu. O da: “*Hayır! Biz bu hurmaya karşılık iki sa' ya da üç sa' hurma vererek alıyoruz*” cevabını verdi.” Resûlullâh (s.a.s.) “*Böyle yapma! Kendi hurmanı sat ve bu hurmadan satın al buyurdu.*” Buhârî, “Büyü”, 89.

Beşinci hadis yine Buhârî'de geçen ve Hz. Âişe'nin (r.anhâ) rivayet ettiği şu hadistir. “Bakaranın sonlarında yer alan faizle ilgili âyet nâzil olduğunda Resûlullâh (s.a.s.) o âyeti okudu ve şarap ticaretini yasakladı.” Buhârî, “Büyü”, 34.

ve gümüş üzerinde yoğunlaşılması ve bu iki madde ile sınırlandırılması bugünkü realiteyle çelişmektedir. Zira tarihsel araçlar üzerinden belirlenen illetin, evrensel ve tarih-üstü bir vasmafa sahip olabilmesi ancak daha soyut kriterlerle mümkündür. Dolayısıyla ilgili rivayetlerde zikredilen altı maddenin o günün şartlarında en çok mübadele aracı olduğu ve diğer mallar için ölçü olabilecek özellikler taşıdığı dolayısıyla örnek olarak mı zikredildiği, yoksa faizin sadece bu altı maddenin mübadelesinde mi söz konusu olduğu tartışmalıdır.⁶¹

1.4.3. Ceza Hukuku Alanı ile İlgili Konular Bağlamında

İslâm ceza hukukunun normları Kur'ân, Sünnet ve İcmâ gibi hüküm çıkarma yollarıyla tespit edilmiştir.⁶² Bu bağlamda Kur'ân'da hakların çiğnenmesi durumunda verilmesi gereken cezaî müeyyideler bildirilmiş,⁶³ bunların dışındaki cezaların bir kısmı sünnet kaynağına bırakılmıştır.⁶⁴ Bu iki kaynağın dışında insanlar arasında oluşabilecek hak ihlallerine sebep olan suçlarla ilgili cezalar ise ta'zir cezaları adı altında devlet idaresine bırakılmıştır.

Rivayetlerde geçtiği üzere içki içme, dinden dönme vb. cezalar hadislerle belirlenmiştir. Bu cezaların tatbikinde şartlar oluşmamışsa veya olay Hz. Peygamber'e ulaşmamışsa suçu işleyen affedilebilmesi, ulaştıktan sonra ise mümkün olmaması konumuz ile ilgili olarak önemlidir.⁶⁵ Mesela bir hadiste geçtiği üzere Safvân b. Ümeyye adında bir sahâbînin hırkası çalınmıştı. Bu sahâbî hırkasını çalanı bir zaman sonra bulup Hz. Peygamber'in huzuruna getirince Hz. Peygamber onun hakkında tahkîkât yapmış ve sonunda elinin kesilmesine hükmetmişti. Ancak Safvân: "Ey Allah'ın Elçisi! Ben şikâyetimden vazgeçtim." demiş

⁶¹ İsmail Özsoy, "Faiz", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1995), 12/110-126.

⁶² Ceza Hukukunun bütün boyutları ve günümüz güncel kanunlarıyla mukayesesi için bk. Vehbe Zuhayli, *el-Fikhu'l-İslâmî ve edilletühû* (Dımeşk: Dârul-Fikr, 1997), 7/5269-5823.

⁶³ Kur'ân'da özellikle şu altı konuyla ilgili cezai hükümler açık bir şekilde ortaya konulmuştur: a) İnsan öldürme durumunda kısas veya diyet cezaları; b) İnsan vücuduna zarar verme durumunda diyet vb. cezalar; c) Eşkîyalık, terör ve anarşi suçlarına (hırâbe hareketlerine) verilen cezalar; d) Hırsızlık suçuna yönelik cezalar; e) Nikâh dışı kurulan ilişkiye verilen cezalar; f) Şeref ve namuslara iftira atma suçlarına yönelik cezalar.

⁶⁴ Yukarıda zikredilen altı cezanın dışında sarhoşluk verici içki içme, riddet gibi suçların cezası sünnet tarafından belirlenmiştir. Sünnette belirlenen cezalar ile ilgili geniş bilgi için bk. Mehmet Dilek, *Hz. Peygamber'in Sünnet'inde Ceza Uygulamaları Sünnette Ceza Anlayışı* (Ankara: İlahiyat Yayınları, 2020).

⁶⁵ Hz. Peygamber bir hadiste şöyle buyurmaktadır: "Had cezalarını bana gelmeden önce aranızda bağışlayın. Bana ulaşan had cezalarını tatbik etmek vacip olmuştur." Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd Mâce, , *Sünen*, "Hudûd", 5.

Allah'ın Elçisi (s.a.s.) ise “*Yâ Ebâ Vehb bu şahsı benim yanuma getirmeden şikâyetinden vazgeçseydin ya!*” diyerek cezayı tatbik etmiştir.⁶⁶

Dolayısıyla Hz. Peygamber ihtiyaç ve benzeri zaruretlerin sürüklemesiyle belirli şartları göz önünde bulundurarak ilgili cezaları ya hafifletme yoluna gitmiş ya da çok nadir uygulamıştır.⁶⁷ Bu durum Hz. Peygamber tarafından belirlenen cezaların evrensel ve tarihsel boyutlarının en azından tartışılabilirliğine imkân vermektedir.

Keza modernistler tarihselci yaklaşımları ile Hz. Peygamber tarafından belirlenen içki içme cezasının da örfî bir uygulama olduğunu dolayısıyla her toplumun içinde bulunduğu sosyo-kültürel şartlara göre belirlenmesi gerektiğini iddia etmektedirler.⁶⁸

Aslında ilgili hadislerde de Hz. Peygamber'in açıklamaları ve uygulamaları diğer başlıklarda belirtildiği gibi evrensel ve tarihsel bağlamı hakkında yapılan tartışmalara açıklık getirmektedir. Mesela “*Her sarhoş edici şey hamr, her hamr da haramdır.*”⁶⁹ şeklinde Hz. Peygamber'den nakledilen hadis, her şeyden önce Kur'ân'da içkinin haram olduğunu belirten âyetin⁷⁰ farklı bağlamlara çekilmesinin önüne geçmekte ve haramlığını kat'î bir şekilde ortaya koymaktadır. Başka bir rivayette ise Resûlullâh (s.a.s.) “*Çoğu sarhoşluk veren şeyin azı da haramdır.*”⁷¹ buyurarak içki içme yasağı ile ilgili hükmü açıkça ortaya koymuştur. İslâm hukukçularının büyük çoğunluğu da ilgili naslardan yola çıkarak, az olsun çok olsun alkollü olan bütün içkileri ‘hamr’ kabul etmekte ve haram addetmektedirler.⁷² Dolayısıyla hadisler içki içmenin haramlığını ifade eden âyetlerin, nazil olduğu dönemde kendileri ile ifade edilen terimlerin anlamlarıyla sınırlandırılmayacağını ve özellikle ilgili hükümlerin evrensel olduğunu ortaya koymaktadır.

1.4.4. Aile Hukuku ile ilgili Konular Bağlamında

Aile, alternatifi olmayan çok önemli en küçük sosyal kurumdur. Bu kurumda bireylerin kendilerine dünyada en yakın kişiler olarak annesi,

⁶⁶ İbn Mâce, “Hudûd”, 5.

⁶⁷ İhtiyaç içinde bulunma, başkası tarafından zorlanma sebebiyle hırsızlık ve zina suçlarına yönelik had cezalarının kaldırılmasıyla ilgili olarak bk. Muhammed Baltacî, *Menhecü Umer bin Hattab fi't-teşri' dirâsetün müstev'ibetün li fikhi Umer ve tanzîmâtihî* (Kahire: Dâru's-Selâm, 2002).

⁶⁸ Ateş, *Yüce Kur'ân'ın Çağdaş Tefsiri*, 3/60.

⁶⁹ Buhârî “Vudû”, 71, “Eşribe”, 4, 10; Müslim, “Eşribe”, 67-68; Tirmizî, “Eşribe”, 2; İbn Mâce, “Eşribe”, 9; Mâlik, *Muvattâ*, “Eşribe”, 9; Ebû Dâvûd, “Eşribe”, 5.

⁷⁰ Mâide, 5/90-91.

⁷¹ Ebû Dâvud, “Eşribe”, 5; Tirmizî, “Eşribe”, 3; Nesâî, “Eşribe”, 25; İbn Mâce, “Eşribe”, 10; Dârimî, “Eşribe”, 8.

⁷² Ebû İshak İbrahim b. Ali el-Firûzâbâdî Şirâzî, *el-Mühezzeb* (Mısır: Matbaatu Mustafa el-Bâbî el-Halebî ve Evlâdih, 1976), 2/366; İbn Kudâme, *el-Muğni* (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1983), 327.

babası, kardeşleri; belli bir yaştan sonra da hanımı veya kocası ve sonra da çocukları yer almaktadır. İnsanlar yakınları ile evvela önemli duygusal gereksinimlerini bu kurumda tamamlamaktadırlar. Müntesiplerine evrensel bir dünya görüşü telkin eden İslâm dini de bireylerin bu gereksinimlerini tamamlarken duygu ve düşüncelerine şekil vermekte ve yaşama dair bir referans çerçevesine sahip olmaktadır. Tabi İslâm dini her ne kadar kendine özgü evrensel bir dünya görüşü oluşturmaya çalışsa da toplumların tarihsel ve sosyo-kültürlerinden de etkilenmektedir.

Dolayısıyla özellikle Hz. Peygamber tarafından belirlenen aile ile ilgili ahlâkî ve hukukî bazı düzenlemelerde Arap kültür ve örfünün etkilerini görmek mümkündür. Zira din, birey ve toplumu biçimlendirirken, toplum ve birey de dini hayata şekil vermekte etkili olmaktadır.⁷³ İşte bu sebeple bazı araştırmacılar Hz. Peygamber tarafından belirlenen aile ile ilgili ahlâkî ve hukukî bazı düzenlemelerin ‘Arap kültür ve örfünün İslâm’daki yansımaları’ olduğunu savunmaktadırlar.⁷⁴ Bu görüşlerini de özellikle Arap toplumunda erkeğe verilen üstün payenin İslâmî dönemde de aynen devam ettirilmesi ile temellendirmektedirler. Onlara göre bunun en büyük delili de ailede erkeğin riyaset üstünlüğünün Kur’ân tarafından onaylanmasıdır.⁷⁵

Ancak hadislerde aile ile ilgili ahlâkî ilke ve hukukî düzenlemeler belli bir dönem veya bölgeyle sınırlandırılmayacak boyuta taşınmıştır. Nitekim hadislerde o günün toplumunda temel ahlâkî prensiplerle çelişen nikâhsız yaşama (hıdn), asil bir çocuk sahibi olmak için eşi asil bir erkeğe sunma (istibda), süreli nikâh (mut’a), iki kız kardeşle aynı anda evli bulunma, üvey anne ile evlenme (makt), eşleri karşılıklı değiştirme (bedel) vb. ilişkilerin ayrıştırılarak yasaklanmasından anlaşılmaktadır.⁷⁶ Dolayısıyla bazı rivayetlerde aile ile ilgili tarihsel ve yerel argümanlar her ne kadar dikkat çekse de bunlar aslında ilgili hükümlerin evrensel boyutunun belirlenmesinde rol oynayan önemli faktörlerdir. Zira ilgili rivayetler, İslâm’ın tarih-üstü aile hukuku ile ilgili hükümlerinin ve ahlâkî ilkelerinin özellikle Arapların sosyo-kültürel anlayışını yansıtan yerel formlar üzerinden işlenip evrensel standartlara nasıl ulaştığını açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

⁷³ Yapıcı, A, *Kimlik, Bilinç ve Toplumsal Cinsiyet Bağlamında Din ve Kadın* (Adana: Karahan Kitabevi, 2013), 22.

⁷⁴ Konu hakkında yapılan tartışmalar için bk. Ahme Rifat Geçioğlu-Ertuğrul Döner, “İslâm’da Evlilik ve Aile Bağlamında Günümüzde Tartışılan Konular Üzerine Psiko-Sosyal Bir Değerlendirme”, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 19/2 (2019), 604-621.

⁷⁵ en-Nisâ 4/34.

⁷⁶ Daha geniş bilgi için bk. Erdem, M., “Dinler ve Aile” mad., *Türk Aile Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu Yayınları, 1991) 1/150.

SONUÇ

Evrensellik ve tarihsellik kavramlarının içerik olarak evrenselcilik ve tarihselcilik kavramlarından farklı olduğu fakat buna rağmen birbiri yerine kullanıldığı anlaşılmaktadır. Ancak yapılan tanımlamalardan evrenselcilik ve tarihselcilik kavramlarının ahkâm hadisleri için söz konusu olamayacağı buna karşılık evrensellik ve tarihselliğin söz konusu olabileceği anlaşılmaktadır. Dolayısıyla ilgili kavramlara, ayırt etmeksizin Batı kaynaklı diye kökten karşı çıkmak tutarlı gözükmemektedir. Çünkü yapılan tanımlamalarda evrensellik ile küresellik adı altında çağdaşlığın tarihseli ve yereli yok eden, kültürleri tek tip haline getirmeye çalışan evrenselcilik değil de esasların bütün çağlara hitap etmesi, her zaman ve mekânda geçerli olması anlamı kastedilmektedir. Tarihsellik ile de temelde tarihselci düşüncenin vurgu yaptığı olaylardaki biriciklik değil de bireysellik ve hayatın sınırlı bir kısmı kastedilmektedir.

Makalede sünnetin, özellikle onun teorik boyutunu oluşturan hadislerin lafzî yapısıyla, tikel ilke ve esaslarıyla tarihsel, mesajı ve temel hedefleri ile de evrensel olduğu anlaşılmaktadır. Diğer bir ifade ile sünnet, değişmeyen temel ilkelerle dönemine göre biçim almış tarihsel unsurları içinde barındırmaktadır ve bunlar çoğu kez içi içedir. Şu halde burada yapılması gereken şey, evrensel ve değişmez ilkeleri, şartlara göre şekillenmiş değişebilir veya değiştirilebilir hükümler içerisinde süzüp çıkarmaktır. Bu da tarihsel durumla söz konusu duruma cevap niteliğini taşıyan sünnet arasında illet ve hikmet bağının tespiti ve buradan çıkarılacak temel ilkeler ile mümkün olacağı sonucuna varılmıştır. Nitekim belirlenen temel ilkeler doğrultusunda, toplumsal değişim ve farklılıklar göz önünde tutularak farklı hükümler üretilebilecektir.

Dolayısıyla İslâm düşüncesinin köklerinde var olan evrensellik ve tarihsellik konusu sünnet için önem arz etmektedir. Zira sünnet ahlâkî ve hukûkî evrensel ilkelerin başta gelen iki önemli kaynağından biridir. O halde bu kaynağın evrenselliği epistemolojik ve sosyolojik tarzda temellendirilmelidir. Özellikle sünnetin tarihselliği konusu bu tarzda temellendirilmezse dinin derinliğinde bulunan gayeci rûh bir kenara itilerek her değişimin kabul görmesi ve böylece sünnette değiştirilmesi mümkün olmayan hükümlerin dahi değiştirilerek ortadan kalkması kaçınılmaz olacaktır.

Burada özellikle kendileri üzerinden somut bir şekilde ortaya koymaya çalıştığımız ahkâm hadisleri içerik olarak bir nas olmaları hasebiyle evrenseldir. Dolayısıyla normal tarihî bilgiler gibi doğruluk ve yanlışlıkla ilişkilendirilerek ele alınmamalıdır. Bununla beraber hem rivâyetlerde anlatılan olay ve benzeri durumların kadîm kültür ile ilişkisi, hem de sözün şifâhî aktarım ilkelerine bağlılığından dolayı maruz kaldığı eksiltme ve artırma ile ilgili olarak tarihîlikten bahsedilebilir. Bu bağlamda insan ürünü

olarak bir hadis elbette söylendiği ortamın özelliklerini taşıması yönüyle tarihseldir. Ancak önemli olan ortaya koyduğu evrensel mesajdır.

KAYNAKÇA

Açıkel, Yusuf. “Hz. Peygamber’in Evrensel Mesajlarında Rahmet”. *III. Kutlu Doğum Sempozyumu 20 Nisan 2000*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2001.

Apaydın, H. Yunus. “Siyasal Hayat”. *İlmihal II (Heyet)*. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.

Arslan, Hüsametin. “Bilim, Bilimsel Bilgi ve İktidar”. *Doğu Batı Dergisi 2/7* (1999), 72-73.

Ateş, Süleyman. *Yüce Kur’an’ın Çağdaş Tefsiri*. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyatı, 1988.

Aydın, İbrahim Hakkı. “Hz. Peygamber’in Ahlâkında Evrensellik”. *VIII. Kutlu Doğum Sempozyumu Nisan 2005*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2006.

Aydın, Mehmet Âkif. “Ahvâl-i Şahsiyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2/192. İstanbul: TDV Yayınları, 1989.

Baalbaki, Rohi. *Al-Mawrid Kâmûsun Arabiyyün İngilizî, -A Modern Arabic-English Dictionary-*. Beyrût: Dâru’l-İlmi’l-Melâyin, 7. Basım, 1995.

Baltacî, Muhammed. *Menhecu Umer bin Hattab fi’t-teşri’ dirâsetün müstev’ibetün li fikhi Umer ve tanzimâtihî*. Kahire: Dâru’s-Selâm, 2002.

Başcı, Vahdetin. “İslâm Dini ve Hz. Peygamberde Evrensel Değerler”. *Diyanet İlmî Dergi 39/1* (2003).

Birand, Kâmiran. *İlk Çağ Felsefesi Tarihi*. Ankara: A. Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1987.

Birekul, Mehmet - Yılmaz, Fatih Mehmet. *Peygamber Günlerinde Sosyal Hayat ve Aile*. Konya: Yediveren Yayınevi, 2001.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil. *el-Câmiu’s-sahih*. 8 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1979.

Capra, Fritjof. *Batı Düşüncesinde Dönüm Noktası*. çev. Mustafa Armağan. İstanbul: İnsan Yayınları, 2. Basım, 1992.

Cevad Ali. *el-Mufasssal fi târihi’l-‘Arabi kable’l-İslâm*. Bağdat: Câmiatu Bağdâd, 1993.

Cevzici, Ahmet. *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları, 4. Basım, 2000.

Çelik, Ali. “Sünnetin Evrensel ve Tarihsel Boyutu”. *İslâmın Anlaşılmasında Sünnetin Yeri ve Değeri, Kutlu Doğum Sempozyumu Bildirileri*. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

Demir, Recep. *Kur’an Tefsirinde Tarihselci Yöntem*. İstanbul: Hikmetevi Yayınları, 2013.

Doğan, D. Mehmet. *Büyük Türkçe Sözlük*. Ankara: Rehber Yayınları, 8. Basım, 1990.

Döndüren, Hamdi. “Zamanın ve Şartların Değişmesiyle İslâmi Hükümler Değişir mi?”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/7 (1998).

Dönmezer, Sulhi - Erman, Sahir. *Nazarî ve Tatbiki Cezâ Hukuku (Genel Kısım)*. İstanbul: Sulhi Garan Matbaası, 1973.

Ebû Dâvûd, Süleyman b. el-Eş'âs. *Sünen-i Ebî Davud*. 5 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2000.

Ebû Şebâne, Yasir. *en-Nizâmu'd-düvelîyyü'l-cedid beyne'l-vâkii'l-hâlî ve'l-tasavvuru'l-İslâm*. Kahire: Dâru's-Selâm, 1998.

Dârimî, Abdullah b. Abdurrahmân. *Sünen-i Dârimî*. çev. Abdullah Aydınlı. 6 Cilt. İstanbul: Madve Yayınları, 1994-1996.

Edward, Hallett Carr. *Tarih Nedir*. çev. Misket Gizem Gürtürk. İstanbul: y.y., 1994.

Erdoğan, Mehmet. *İslâm Hukukunda Ahkâmın Değişmesi*. İstanbul: İFAV Yayınları, 1994.

Erul, Bünyamin. *Sahabenin Sünnet Anlayışı*. Ankara: TDV Yayınları, 1999.

Fazlurrahman. *İslâm ve Çağdaşlık*. çev. Alpaslan Açıkgenç - Hayri Kırbasoğlu. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1996.

Fazlurrahman. *İslâm*. çev. Mehmet Dağ - Mehmet Aydın. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2016.

Fendoğlu, Hasan Tahsin. *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Kölelik ve Cariyelik*. İstanbul: Beyan Yayınları, 1996.

Fetscher, İring. *Tarih Felsefesi: Günümüzde Felsefe Disiplinleri*. çev. Doğan Özlem. İstanbul: İnkilap Kitabevi, 1997.

Gemalmaz, Mehmet Semih. *Ulusal Üstü İnsan Hakları Hukukunun Genel Teorisine Giriş*. İstanbul: Beta Basım Yayım, 1997.

Görgün, Tahsin. *Anlam ve Yorum*. İstanbul: Gelenek Yayıncılık, 2003.

Guraya, Muhammed Yusuf. *Sünnetin Neliği Sorununa Metodik Bir Yaklaşım: Malik'in Muvatta'ı Özelinde*. çev. Mehmet Emin Özafşar. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1999.

Günaltay, Mehmed Şemseddin. “Kable'l-İslâm Araplar ve Tedeyyünleri”. *Dâru'l-Fünûn İlahiyat Fakültesi Dergisi* 10/88 (1926).

Hamidullah, Muhammed. *İslâm Peygamberi*. çev. Salih Tuğ. İstanbul: İmaj ve Dış Ticaret A.Ş., 1991.

Hançerlioğlu, Orhan. *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 1993.

Hatipoğlu, Mehmet Sait. “Kur'an'ın Aktüel Değeri I”. *İslâmiyât* 5/1 (2002).

Hattâbî, Hamd b. Muhammed. *Garîbü'l-hadîs*. thk. Abdülkerim İbrahim Azbâvî. 2 Cilt. Mekke: Câmîatü Ümmü'l-Kurâ, 1982.

İbn Habîb, Ebû Ca'fer Muhammed. *Kitâbu'l-Muhabber*. thk. İlze Lihten Şitinz. Beyrût: Dâru'l-Âfâkî'l-Cedîde, ts.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî. *Sünen-i İbni Mâce*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2000.

İbn Manzûr, Mükerrrem. *Lisânu'l-Arab*. Beyrût: Dâru's-Sadr, 1882.

İbnü'l-Esîr, Ebû'l-Hasen İzzüddin. *el-Kâmil fi't-târîh*. Beyrût: Dâru'l-Kitâbî'l-Arabî, 6. Basım, ts.

Kadrî, Hüseyin Kazım. *Türk Lügati*. İstanbul: Devlet Matbaası, 1928.

Karadâvî, Yusuf. *Sünneti Anlamada Yöntem*. çev. Bünyamin Erul. İstanbul: Nidâ Yayınları, 2011.

Karatepe, Şükrü. "İnsan Haklarının İlahî Temelleri". *Doğu'da ve Batı'da İnsan Hakları (Kutlu Doğum Haftası: 1993-1994)*. Ankara: TDV Yayınları, 1996.

Keleş, Ahmet. *Sünnet*. İstanbul: İnsan Yayınları, 3. Basım, 2015.

Kocaoğlu, A. Mehmet. "Ekonomik ve Sosyal Haklar". *Yeni Türkiye Dergisi* 22 (1998).

Koçak, Zeki. "İslâm Öncesi Arap Aile Yapısının Hz. Peygamber ve Hadisler Üzerindeki Etkisi". *Kilis 7 Aralık Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 4/7 (Aralık 2017). 237-271.

Komasyon. *Türkçe Sözlük*. Ankara: TDK Yayınları, 1988.

Komasyon. *Dini Kavramlar Sözlüğü*. Ankara: DİB Yayınları, 2006.

Kotan, Şevket. *Kur'an ve Tarihsellik Tartışmaları*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2001.

Köktaş, Yavuz. *Ana Hatlarıyla Ahkâm Hadisleri*. İstanbul: Ensar Yayınları, 2. Basım, 2016.

Mengüşoğlu, Takiyettin. *Tarihîlik ve Tarihsizlik*. İstanbul: Felsefe Arkivi, 1968.

Okandan, Recai Galip. *Umûmî Amme Hukuku, Devletin Doğuşu, Pozitif ve Teorik Gelişmesi, Unsurları*. İstanbul: Fakülteler Matbaası, 1968.

Özdağ, Ümit. "Batı'da İnsan Haklarının Doğuşu: Antik Yunan'dan Fransız Devrimi'ne". *Doğu'da ve Batı'da İnsan Hakları (Kutlu Doğum Haftası: 1993-1994)*. Ankara: TDV Yayınları, 1996.

Özlem, Doğan. *Tarih Felsefesi*. İstanbul: Anahtar Kitaplar Yayınevi, 1996.

Özsoy, İsmail. "Faiz". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/110-126. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.

Özsoy, Ömer. *Kur'an ve Tarihsellik Yazıları*. Ankara: Kitâbiyât Yayınevi, 2004.

Öztürk, Mustafa. "Naşize Kadınları Dövmek mi Yoksa Evden Uzaklaştırmak Gibi Bir Disiplin Cezası Vermek mi?". Erişim 7 Temmuz 2022. <https://serdargunes.wordpress.com/2014/01/04/nasize-kadinklari-dovmek-mi-yoksa-evden-uzaklastirmak-gibi-bir-disiplin-cezasi-vermek-mi/>

Paçacı, Mehmet. "Kur'an ve Tarihselci Yorum". *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Kur'an ve Dilbilim ve Hermenötik Sempozyumu*. Van: y.y., 2001.

Pakalın, Mehmet Zeki. *Osmanlı Tarihi Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, 1983.

Sakallı, Talat. “Hz. Peygamber’in Evrensel Mesajının Aktüel Değeri ve Problemleri”. *III. Kutlu Doğum Sempozyumu 20 Nisan 2000*. Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2001.

Savaş, Rıza. *Hız. Peygamber Devrinde Kadın*. Bursa: Ravza Yayınları, 1991.

Schacht, Joseph. “Peygamberin Sünneti” Tabiri Hakkında. çev. Mehmet Sait Hatiboğlu. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18/83 (Ankara: 1972).

Tâhâ, Abdurrahman. *Ruhu'l-hadâse el-medhal ilâ te'sisi'l-hadâseti'l-İslâmiyye*. Beyrût: el-Merkezü's-Sekâfiyyi'l-Arabî, 2006.

Tartı, Nevzat. *Hadislerin Tarihsel Boyutu*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2001.

Timuçin, Afşar. *Düşünce Tarihi*. İstanbul: İncancıl Yayınları, 1997.

Türkdoğan, Orhan - Gökçe, Orhan. *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemi*. Konya: Çizgi Kitapevi, 3. Basım, 2018.

Türkmen, Elif Kübra. “The Influence of Jahiliye and Language in The Formation of İslâmic Divorce Law”. *I. Uluslararası Din ve İnsan Sempozyumu “Din, Dil ve İletişim”*. Eskişehir: y.y., 2009.

Udeh, Abdulkadir. *et-Teşrû'ül-cinâi'l-İslâmî mukârinen bi'l-kânûni'l-vad'î*. Beyrût: Dâru'l-'Arabî, ts.

Ulyânî, Ali b. Nefî. *Ehemmiyyetu'l-cihâd fî neşri'd-da'veti'l-İslâmiyye ve'r-reddi ala't-tavâifi'd-dâlleti fihi*. Riyad: y.y., 1985.

Yıldırım, Celal. *Bilim Tarihi*. İstanbul: Remzi Kitabevi, 5. Basım, 1997.